

Türkiye Aktif Dış Turizm Gelirlerini Nasıl Hesaplamalı?

Kamil UNUR* - Sabri ERDEM**

*Mersin Üniversitesi Turizm İşletmeciliği ve Otelcilik Yüksekokulu

** Dokuz Eylül Üniversitesi İşletme Fakültesi

ÖZ

Bu çalışmada Türkiye'nin aktif dış turizm gelirlerinin doğru olarak ölçülüp ölçülmediği irdelenmektedir. Bu amaçla, Devlet İstatistik Enstitüsü'nün (DİE) Türkiye'nin aktif dış turizm gelirlerini hesaplamak amacıyla kullandığı veri toplama yöntemi (yabancı ziyaretçi anketi, anketin uygulanması ve örneklem seçim yöntemi) incelenmektedir. Çalışma kapsamında DİE'de Aktif dış turizm gelirlerinin ölçümünde görev alan şubelerdeki uzmanlarla ayrıntılı bilgi ve belge elde etmek amacıyla yüz yüze görüşülmüştür. Bu görüşmelerin amacı, DİE'nin kullandığı yöntemin doğruluğunun araştırılmasıdır. Araştırma sonucu DİE'nin kullandığı yöntemde eksikliklerin olduğunu göstermektedir. Tespit edilen en önemli eksik DİE'nin örnekleminde yerleşik olmayan ziyaretçilerin tümünün günübirlikçi ve turist olarak ayrılmasıdır. Çalışma bu ayrımın mutlaka yapılmasını önermektedir.

Anahtar sözcükler: Ekonomi, turizm ekonomisi, turizm gelirleri, turizm gelirlerinin hesaplanması, turist, günübirlikçi, Türkiye

GİRİŐ

Günümüzün küreselleşen dünyasında hemen her ülke diğerleri ile ekonomik yarış içindedir. Bu yarışta öne geçebilmenin koşullarından birisi ekonominin olanaklarını büyüterek daha çok yatırım yapmaktır. Bunu yapmanın yollarından birisi ise, ülkede üretilen mal ve hizmetlerin dışsatımını yaparak, ülkeye dış kaynak girişini sağlamaktır.

Aktif dış turizm, bu noktada dışsatımı artırıcı bir sektör olarak ortaya çıkmaktadır. Türkiye'de özellikle 1980'li yıllardan itibaren turizm sektörü ekonomik gelişme için itici bir güç ve ekonomi politikasının önemli ayaklarından birisi olarak kabul edilmiştir. Bu amaçla, 1982 yılında Turizm Teşvik Kanunu çıkarılarak yetersiz ekonomik kaynakların bir bölümü turizmin gelişimine ayrılmıştır. Bu çabalar sonucunda, Türkiye'ye gelen yabancı turistlerin sayısında ve bu turistlerin toplam harcamalarında zaman zaman düşüşler yaşanmasına karşın sürekli bir artış sağla-

nabilmiştir. 2000 yılında Türkiye'ye gelen yerleşik olmayan ziyaretçi sayısı 9.6 milyon ve turizm gelirleri de 7.6 milyar ABD doları olarak gerçekleşmiştir (TURSAB 2002). Türkiye'nin elde ettiği gelir yaklaşık olarak uluslararası turizm hareketlerinin yarattığı toplam gelirin %1,6'sını ve Türkiye'ye gelen turistler ise uluslararası turizm hareketlerine katılan toplam turistlerin yaklaşık %1,4'nü oluşturmaktadır. Tablo 1'de de görüldüğü gibi, Türkiye'nin Turizm gelirleri ve turist sayıları arasındaki ilişki, benzer turizm talebine sahip olan Yunanistan, Portekiz ve İspanya gibi ülkelerin turist sayıları ve turizm gelirleri arasındaki ilişki ile turist başına düşen harcama temelinde karşılaştırıldığında ortaya büyük farklılıklar çıkmaktadır (Tosun 1999).

Tablo 1'de de görüldüğü gibi, 1993 -1997 yılları arasındaki ortalama yabancı turist sayıları; Yunanistan 9.683.000, Portekiz 9.482.000, İspanya 45.393.000 ve Türkiye 7.801.000 kişi, turizm gelirleri ise; Yu-

Tablo 1. Karşılaştırmalı turist sayıları, turizm gelirleri ve kişi başı turizm harcamaları, 1993-1997. (Milyon ABD doları)

Yıl	Yunanistan			Portekiz			İspanya			Türkiye		
	TS (000)	TG Milyon \$	KBTH \$	TS (000)	TG Milyon \$	KBTH \$	TS (000)	TG Milyon \$	KBTH	TS (000)	TG Milyon \$	KBTH \$
1993	9.400	3.171	337	8.400	4.013	477	57.900	19.447	335	6.500	4.046	622
1995	10.100	4.089	404	9.700	4.424	456	39.000	25.342	649	7.700	4.959	644
1996	8.987	3.660	407	9.730	4.265	438	41.295	27.414	663	7.966	5.962	748
1997	10.246	3.800	370	10.100	4.350	430	43.378	26.595	613	9.040	7.000	774
Top.	38.733	14.720		37.930	17.052		181.573	98.798		31.206	21.967	
Ort.	9.683	3.680	380	9.482	4.263	449	45.393	24.699	544	7.801	5.491	703

Kaynak: OECD, 1997 ve WTO, 1998

Yunanistan 3.680, Portekiz 4.1263, İspanya 24.699 ve Türkiye 5.491 milyar dolar olarak gerçekleşmiştir. Turizm gelirleri turist sayısına bölündüğünde ortaya çıkan turist başına ortalama harcama ise; yaklaşık olarak Yunanistan 380, Portekiz 449, İspanya 544 ve Türkiye 703 dolardır. Bu farklılıkları her ne kadar turistlerin ortalama geceleme sayıları ile açıklamak olası ise de; ülkeler arasındaki ortalama geceler arasında büyük farklılıklar söz konusu değildir. Dahası, Tablo 2'de görüldüğü üzere Türkiye, Yunanistan ile birlikte dört ülke içinde 3,7'lik ortalama gecelemeyle en düşük ortalama gecelerin gerçekleştiği ülkelerdir.

Rakamlar Türkiye'ye gelen yabancı turistlerin adı geçen diğer üç ülkeye giden yabancı turistlerden daha fazla harcama yaptıklarını ortaya koymaktadır. Ancak, turizm sektörü ile ilişkili olan kişi ve kurumların neredeyse tamamı Türkiye'ye gelen yabancı turistlerin tamamına yakın kısmının alt gelir grubuna ait insanlardan olduğundan söz etmektedirler. Ayrıca, aynı kişi ve kuruluşlar Türkiye'nin diğer ülkelere göre daha ucuz olduğu ve turistlerin diğer ülkelerde aynı fiyata aynı kalitede tatil yapma olanakları olmadığından dolayı Türkiye'yi tercih ettiğinden yakınmaktadır. Bu yakınmalar DİE rakamları tarafından da doğrulanmaktadır. DİE rakamlarına göre (TURSAB 2001); Türkiye'ye gelen yabancı turistlerin % 12,8, 250 doların altında, % 13, 251-500 dolar arasında, %16,5, 501-1000 dolar arasında, % 27,8, 1001-2500 dolar arasında ve % 25, 2500 doların üzerinde aylık gelire sahiptirler. Yine DİE verilerine göre; Türkiye'ye gelen yabancı turistlerin % 25, düşük fiyatlar, % 20, Türk Halkını tanıma, % 15, kültürel etkinlikler, %19, Türkiye merakı, %15, ucuz alışveriş, % 6, iş olanakları, % 2, Türk Mutfağı ve % 3, kaliteli ürünler nedeniyle Türkiye'ye gelmektedirler.

Turist başına düşen ortalama harcama rakamları Türkiye'ye gelen yabancı turistlerin İspanya, Yuna-

nistan ve Portekiz'e giden turistlerden daha çok harcadıklarını ortaya koymaktadır. Ancak, yakınmalar ve DİE'nin Türkiye'ye gelen yabancı turistlerin aylık gelirlerini gösteren rakamları ve neden Türkiye'ye geldiklerini gösteren bilgileri yukarıdaki durumla örtüşmemektedir. Diğer bir deyişle, rakamlar arasında tutarsızlık ve çelişki ortaya çıkmaktadır. Bu tutarsızlık ve çelişki, Türkiye'nin dış turizm gelirlerinin hesaplanmasında ya da kullandığı yöntemde sorunlar olma olasılığını gündeme getirmektedir.

TÜRKİYE'DE TURİZM GELİRLERİNİN ÖLÇÜMÜ

Türkiye'de turizm gelirleri "banka kayıt yöntemi" ve "anket yöntemi" olmak üzere iki şekilde ölçülmüştür. Banka kayıt yöntemi 1983 yılı sonuna kadar kullanılmıştır. Yöntem "yabancı pasaportlu kişilerin bankalarda bozdurdukları dövizleri" esas almaktadır. Turistlerin döviz bozdurduğu bankalar ve döviz büroları gibi tüm kuruluşlar kayıt tutmakta ve tuttukları bu kayıtları T. C. Merkez Bankası'na bildirmektedirler. T. C. Merkez Bankası da ülkeye gelen turistlerin toplam ne kadar harcama yaptıklarını kendisine bildirilen kayıtlardan hesaplamaktadır. Bu yöntemle 1983 yılına kadar Türkiye'de turizm gelirlerinin eksik ölçüldüğü ileri sürülebilir. Çünkü, bu yöntem yalnızca parası konvertible olmayan ve dışalım ile dışsatımda sınırlamaların olduğu ülkelerde uygulanabilir gö-

Tablo 2. Turistik işletmelerde gerçekleşen ortalama geceler

Yıl	Yunanistan	Portekiz	İspanya	Türkiye
1993	3,9	4,6	6,4	4,2
1995	3,8	4,9	6,2	4,0
1996	4,0	2,2	2,6	3,2
1997	-	2,2	2,4	2,8
Ortalama	3,9	3,7	4,8	3,7

Kaynak: Tosun, 1999

zükmemektedir. Dövizlerin sıkı bir şekilde kontrol edildiği ve turistlerin ulusal para ile harcama yapmak zorunda oldukları ülkelerde de belirli oranlarda güvenilir bir yöntem olarak kabul edilebilir. (İçöz ve Kozak 1998: 274). Bu tür ülkelerde bile karaborsada bozdurulan dövizler nedeniyle yöntem kesin sonuç vermeyebilir. Yöntemin turistlerin oteller, seyahat acenteleri, kuyumcular, döviz büroları ve bankalar gibi birçok yerde döviz bozdurduğu ülkelerde uygulanması olası görünmemektedir. Çünkü, bu kuruluşların bir çoğunun döviz bozdurulması konusunda kayıt tutma zorunluluğu bulunmamaktadır. Zorunluluğu olanlarda ise, kimseye turist olup olmadığı sorulmamaktadır. Dolayısıyla, turistlerin bozdurdukları dövizlerin toplam miktarının bulunması bir yana, bozdurulan dövizlerin toplam miktarını bile belirlemek olanaksız gibi görünmektedir.

Türkiye'nin liberal ekonomiye geçiş çabalarıyla birlikte, 29-12-1983 Gün ve 18266 Sayılı Resmi Gazetede yayınlanmış olan " Türk Parasının Kıymetini Koruma Hakkındaki Bakanlar Kurulu Kararı" ile birlikte turizm gelirlerini banka kayıt yöntemiyle ölçmekten vazgeçilmiştir. Banka kayıt yönteminden vazgeçildikten sonra, dış turizm gelirleri anket yoluyla hesaplanmaya başlanmıştır. Ayrıca, bu tarihten itibaren yabancı pasaportlu kavramı yerine yerleşik-yerleşik olmayan kavramı kullanılmaya başlanmış ve bu kavramlar doğrultusunda dış turizm ile ilgili veriler oluşturulmaya başlanmıştır.

Türkiye'de Devlet İstatistik Enstitüsü (1998) Turizm Bakanlığı ile işbirliği yaparak Türkiye'ye yönelik turizm hareketlerinin özelliklerini ve aktif dış turizm gelirlerini belirlemek amacıyla, ülkeye gelen yabancı ziyaretçilere yönelik 1984-1987 yılları arasında anket uygulaması yapmıştır. 1988-1990 yılları arasında uygulama Turizm Bakanlığı tarafından sürdürülmüş ve 1996 yılında DİE yine Turizm Bakanlığı ile işbirliği yaparak uydu hesaplama yöntemine yönelik yabancı ziyaretçiler anketi uygulamasına yeniden başlamıştır. Anketler 1996 ve 1997 yıllarında yabancı ziyaretçilere ülkeye girişlerinde verilmekte ve çıkışta uygun yerlere konulmuş olan cam kutulara atılması istenmekteydi. Bu yöntemden, dönen anket sayısının yetersizliği nedeniyle vazgeçilmiştir. Bu yöntemin terk edilmesi oldukça yerinde bir karar olarak görünmektedir. Anket dönüş oranının azlığı bir yana, hangi anketin seyahatin hangi aşamasında doldurulduğuna yönelik elde herhangi bir veride yoktur. Anketlerin bir kısmı tatilin başlangıcında, bir kısmı ortasında ve bir kısmı da bitiminde doldurulmuş olabilir. Yani, anketler tamamıyla planlamaya dayalı doldurulmaktan; tamamıyla gerçekleşen rakamlara gö-

re doldurulmaya kadar geniş bir yelpazede yer almaktadırlar. Dolayısıyla, her bir anketin hata gerekçesi ve oranı farklı olacağından anketler arasında bir standardizasyon söz konusu değildir. Anketler 1998 den bu yana ise, çıkış kapılarında anketörler tarafından ülkeden çıkış yapan yabancılara doldurtulmaktadır. Bu yöntem, önceki yöntemle göre daha doğru bir yöntem olarak görünmektedir. Çünkü, bu yöntemde anket dönüş oranı otomatik olarak artmaktadır. Ayrıca, anket çıkış kapılarında yapıldığı için, yani yerleşik olmayan ziyaretçiler seyahatlerini bitirip ülkelerine dönmek üzere oldukları için anketlerdeki soruları, Türkiye'de geçirdikleri zaman dilimi içinde yaptıkları tüm harcamaları dikkate alarak, yanıtlayabileceklerdir.

Bu yöntemin bir başka olumlu tarafı ise, seyahatin Türkiye'de geçen kısmı yeni sonlanmış ya da sonlanmak üzere olduğu için insan hafızasının sınırlarından kaynaklanan unutma sorunu, asgariye indirilmiş olmaktadır. Dolayısıyla, DİE'nin son yıllarda kullandığı anket yöntemi daha güvenilir gözükmemektedir. Bu nedenle aktif dış turizm gelirlerinin yanlış/hatalı hesaplanması sorununun anketin uygulanmasından kaynaklanmadığı ileri sürülebilir. Ancak, DİE'de uzmanlarla ve anketörlerle yapılan görüşmede, anketin uygulanmasında anket dolduran ziyaretçilerden ve anket doldurmayan anketörlerden kaynaklanan kimi sorunlar yaşandığı tespit edilmiştir. Temel sorun anketin uygulanması olmadığına göre DİE'nin uyguladığı anketi ve örneklem seçimini incelemek gerekmektedir.

ANKETİN DEĞERLENDİRİLMESİ

DİE'nin Türkiye'nin aktif dış turizm gelirlerini ölçmek için 1998 yılında çıkış kapılarında yerleşik olmayan ziyaretçilere uyguladığı anket 22 sorudan oluşmaktadır (DİE 2002)*. Bu sorular genel olarak ziyaretçiye ait demografik (1- 6 sorular), seyahat ile ilgili (7 -13. sorular), yaptığı harcamalar (14, 15. sorular), gelir düzeyi ve Türkiye'den elde edilen gelirler ile ilgili (16-18. sorular), sağlık ile ilgili (19, 20. sorular) ve anketin yapıldığı yer ve tarihle ilgili (21, 22. sorular) sorulardan oluşmaktadır. Bu çalışmada yalnızca çalışma kapsamına girdiği düşünülen 9, 12, 13, 14 ve 15. sorular ele alınmaktadır.

Ankette yer alan 10. soru "*Bu seyahatinizi nasıl organize ettiniz? [] 1 Bireysel [] 2 Paket Tur*" şeklindedir. Bu sorunun soruluş şeklinde ya da sorunun kendisinde bir sorun gözükmemektedir. Ancak, soruya

*Anketin tamamı için bkz. T. C. Devlet İstatistik Enstitüsü (2002) *Uydu Hesapları Turizm: 1996-1998*. Ankara: Devlet İstatistik Enstitüsü Matbaası.

verilen yanıtların değerlendirilmesi aşamasında kullanılan verinin oldukça eski olması, değerlendirmenin doğruluğu konusunda şüpheler uyandırmaktadır.

DİE uzmanlarıyla yapılan görüşmede paket tura ödenen miktarın %41'inin Türkiye'de kaldığı ve hesaplamının bu oran üzerinden yapıldığı tespit edilmiştir. Söz konusu bu oran 1993 yılında Turizm Bakanlığı (1993) tarafından yapılan araştırmaya dayanmaktadır. Yine aynı araştırmada paket tur fiyatının Türkiye'de kalan payı; 1986 ve 1987 yıllarında % 60, 1988 yılında % 45 ve 1990 yılında % 49 olarak tespit edildiği belirtilmektedir. Bu rakamlar paket tura turistler tarafından ödenen miktarın yurt içinde (Türkiye'de) kalan kısmının zaman içerisinde değiştiğini göstermektedir. Bu gerçekten yola çıkan DİE araştırmayı yenilemek için harekete geçmiş ise de, yeterli veri elde edemediği için bu araştırmadan vazgeçmek zorunda kalmıştır. Ancak, Türkiye'nin aktif dış turizm gelirlerinin daha doğru olarak ölçülebilmesi için söz konusu araştırmanın yeniden yapılması zorunluluğu vardır. Çünkü, % 41 oranının geçerliliği tartışmaya açıktır. 1993 yılından sonra gerek dünya gerekse Türk turizm sektöründe önemli değişiklikler olmuştur. Bu değişikliklere her şey dahil paket turlardaki artış, yerli sermayeli havayolu şirketlerinin iflası, yabancı tur operatörlerinin ve yabancı zincir otel işletmelerinin Türkiye'de sahip oldukları otellerin sayısındaki artışlar örnek olarak gösterilebilir. Ayrıca, paket turla Türkiye'ye gelen turistlerin sayısında yıllar itibarıyla sürekli bir artış yaşanması (TUYED 2002) nedeniyle, orandaki bir kaç puanlık değişim aktif dış turizm gelirlerinde önemli değişikliklere yol açacaktır. Bu gerekçelerle paket tura ödenen miktarın ne kadarının ülke içinde kaldığının belirlenmesi için Turizm Bakanlığı ile TUR-SAB arasında yapılacak bir işbirliği ile yeni bir araştırma yapılması ve bundan sonraki ölçümlerde bu araştırma sonuçlarının kullanılması aktif dış turizm gelirlerinin daha doğru ölçümüne katkıda bulunacaktır.

Ankette yer alan 12 ve 13. sorular, ziyaretçilerin Türkiye'de geceleme yapıp yapmadıkları; yaptılarsa geceleme sayıları, geceleme yaptıkları yerleşim yeri ve konaklama türüyle ilgili sorulardır. Burada da sorularda bir eksik ya da yanlışlık olmamasına karşılık, örneklem seçiminden kaynaklanan uygulama hatasının olduğu söylenebilir.

Ankette yer alan 14. ve 15. sorular aşağıdaki gibidir: 14- "BU SEYAHATİNİZDE TÜRKİYE'DE YAPTIĞINIZ TOPLAM HARCAMA NE KADARDIR?"

(Kendiniz seyahatinizde birlikte olduğunuz aile fertleriniz veya beraberinizde olan kişiler için yaptığınız toplam harcamayı ve toplam kişi sayısını belirtiniz.)

TOPLAM HARCAMA		Türk Lira	ABD \$	DM	Diğer	Kişi Sayı
1410	Paket tura ödenen miktar					
1420	Türkiye'de yapılan toplam harcama					

15-TÜRKİYE'DE KALDIĞINIZ SÜRE İÇİNDE YAPTIĞINIZ KİŞİSEL HARCAMALARINIZI, AŞAĞIDAKİ AYRINTIDA VE HARCAMAYI YAPTIĞINIZ PARA BİRİMİNDE BELİRTİNİZ. (Toplu harcamalar, sadece harcamayı yapan kişi tarafından doldurulacaktır.)

HARCAMANIN TÜRLERİ	HARCAMANIN TUTARI				Kişi Sayı
	Türk Lira	ABD \$	DM	Diğer	
1510 YEME-İÇME					
1520 KONAKLAMA					

DİE'nin hazırlamış olduğu yabancı ziyaretçi anketinin 14. ve 15. sorularında ilk bakışta bir sorun görünmemektedir. Ancak, sorularda yer alan açıklamalar yeterince anlaşılır değildir. Bu açıklamalar şu şekilde daha anlaşılır bir duruma getirilebilir.

(Seyahatinizde, kendiniz ve birlikte olduğunuz aile fertleriniz veya beraberinizde olan kişilerin yaptığınız harcamayı da içerecek şekilde toplam harcamayı ve toplam kişi sayısını belirtiniz. Net olarak hatırlayamadığınız harcamalara ilişkin cevaplarınızı belirli bir aralıkta belirtiniz.)

DİE'nin yapmış olduğu anketler Türkçe, İngilizce, Almanca, Fransızca, İspanyolca, İbrani'ce, Arapça, Rusça, Bulgarca ve Romence olmak üzere 10 dilde yapılmaktadır. Bu dillere Türkiye'ye gelen yabancı ziyaretçiler içinde önemli bir yer tutan İranlılar, İtalyanlar, İsveçliler ve Yunanlıların dili de eklenmelidir. Diğer bir deyişle, söz konusu ülkelerden gelen ziyaretçilerle kendi dillerinde anket yapılmalıdır. Çünkü, söz konusu ülkelerden Türkiye'ye gelen yabancı ziyaretçiler 1999, 2000 ve 2001 yılları içinde milliyetler bazında sıralamaya tabi tutulduğunda ilk 15 ülke içerisinde yer almaktadır. Hatta İranlı yabancı ziyaretçiler Türkiye'ye gelen yabancı ziyaretçiler arasında söz konusu yıllar içerisinde ilk 10 ülke içerisinde yer almaktadır. Bu ülkelerin diline ek olarak gelenek, görenek ve dillerine bağlı olarak bilinen Japon ziyaretçilere de kendi dillerinde anket yapılması anketlerin doldurulma oranını artırabilir. Bu konuda Devlet İstatistik Enstitüsü tarafından çıkış kapılarında anket yapmakla görevlendirilen anketörler ile ya-

pılan görüşmede, anketörler, İtalyanların anket dili İtalyanca olmadığı için anketleri doldurmak istemediklerini ve bu nedenle de İtalyan kotasını doldurmakta zorlandıklarını belirtmişlerdir. Bu nedenle, DİE'in en azından toplam çıkışlarının % 90'lık dilimi oluşturan ve her biri için ayrı % 0,5'lik örneklem kotaları oluşturulan tüm milliyetlere ait ziyaretçilerle kendi dillerinde anket yapması, ankete katılım oranını artırabilir.

DİE'nin anketinde ziyaretçilerin anımsama yok-sunluğundan kaynaklanan hataların en aza indirgenmesi için ziyaretçilere harcama tutarlarını belirli bir aralıkta belirtme olanağı verilmemektedir. Oysa, ankete bir açıklama eklenerek, ziyaretçinin net olarak hatırlayamadığı harcama tutarlarını alt ve üst sınır vererek belirtmesine olanak verilmelidir. Örneğin, bu açıklama: "Net olarak hatırlayamadığınız harcama kalemlerinin en alt ve en üst sınırlarını belirtecek bir harcama aralığı veriniz." şeklinde de olabilir. Bu açıklamayla anımsayamamaktan kaynaklanan hatalı veriler belirli bir bant arasında elde edileceğinden, hatalar en aza indirgenmiş olmaktadır.

ÖRNEKLEM SEÇİMİ

DİE Türkiye'nin aktif dış turizm gelirlerini ölçerken "uzlaşık dağıtım örneklem (compromise allocation)" yöntemini kullanmaktadır. DİE'nin kullandığı "uzlaşık dağıtım örneklem yöntemi" üç aşamadan oluşmaktadır:

1. *Aşama:* DİE öncelikle, turizmin mevsimsel dalgalanmalarına ait verileri doğru belirleyebilmek amacıyla ziyaretçi kompozisyonu ve yoğunluğu açısından benzerlik gösteren dönemleri dikkate alarak bir yılı aşağıdaki şekilde dönemlere ayırmaktadır;

1. *Dönem;* Ocak, Şubat, Mart
2. *Dönem;* Nisan, Mayıs, Haziran
3. *Dönem;* Temmuz, Ağustos, Eylül
4. *Dönem;* Ekim, Kasım, Aralık

2. *Aşama:* DİE yılı dönemlere ayırdıktan sonra, her dönem için o döneme ait toplam ziyaretçi sayısını, ziyaretçilerin Türkiye'den çıkarken kullandıkları ulaşım aracına göre (hava, kara, deniz ve demir) yeniden ayırmaktadır.

3. *Aşama:* Üçüncü aşamada ulaşım türüne göre ayrılandırılan (tabakalandırılan) ziyaretçi gurubu her ulaşım türü için milliyetler bazında yeniden ayrıştırılmaktadır.

Üçüncü aşamanın sonunda DİE bir dönemde bir ulaşım aracıyla ülkeden çıkış yapan bir milliyete ait toplam ziyaretçi sayısını elde etmektedir. Örneğin,

üçüncü aşama sonunda Ocak, Şubat ve Mart aylarını kapsayan birinci dönemde havayolu ile Türkiye'den çıkış yapan 500.000 Alman ziyaretçi olduğu tespit edilmektedir. "Uzlaşık dağıtım örneklem yöntemi"yle elde edilen sayılar örneklem için ana kitleyi oluşturmaktadır. DİE'nin örneklem oranı ise % 0,5 tir. Söz konusu bu orana temel oluşturacak veriler bir yıl önce Türkiye'den çıkış yapan ziyaretçi sayılarına ait Emniyet Genel Müdürlüğü'nden (EGM) elde edilen sayılardır. DİE EGM'nden aldığı sayılar doğrultusunda Türkiye'den bir önceki yıl çıkış yapan yerleşik olmayan ziyaretçilerin %90'lık dilimini oluşturan her milliyet için ana kitlenin %0,5 oranında örneklem kotaları oluşturmaktadır. DİE Türkiye'den bir önceki yıl çıkış yapan ve toplam yerleşik olmayan ziyaretçilerin %10'luk dilimini oluşturan milliyetler için ise tek bir örneklem kotası oluşturmaktadır.

DİE daha sonra, önceki yıllarda ülkeye gelen yerleşik olmayan ziyaretçi kompozisyonunu yansıtabilecek şekilde anket yapılacak sınır kapılarını belirlemektedir. DİE'nin anket yaptığı sınır kapıları, ziyaretçi çıkışı temelinde 1996'dan günümüze her yıl çıkış oranının yaklaşık % 85'ini oluşturan ve aşağıda verilen kapılardır.

Anket Yapılan sınır kapıları:

A. *Hava Kapıları:* (1) İstanbul (2) Antalya Merkez (3) İzmir Adnan Menderes ve (4) Ankara Esenboğa Hava Limanı

B. *Kara, Demiryolu ve Denizyolu Kapıları:* (1) Edirne Kapıkule ve (2) Edirne Uzunköprü Demir Sınır Kapısı (3) Edirne Kapıkule Demir Sınır Kapısı (4) Edirne İpsala (5) Kırklareli Dereköy (6) Artvin Sarp (7) Iğdır Dilucu (8) Ağrı Gürbulak (9) Kilis Öncüpinar ve (10) Hatay Cilvegözü Kara Sınır Kapısı (11) İstanbul Galata (12) Muğla Bodrum (13) Muğla Marmaris (14) Aydın Kuşadası (15) İçel Taşucu ve (16) Trabzon Merkez Deniz Limanı

DİE'nin kullanmış olduğu örneklem formülü aşağıdaki gibidir:

$$M_h = N_h / (N / H) = H \cdot W_h$$

$$W_h = M_h / H$$

Formülde;

\bar{n} (*n tilda*): Tabakadaki (burada ulaşım aracı türü olarak hava) dağıtım faktörü (burada milliyetler) başına düşen ortalama örnek hacmi (sayısı),

W_h : Bir ülkeden bir ulaşım aracıyla gelen ziyaretçi sayısının o ulaşım aracıyla seyahat eden toplam ziyaretçi sayısına oranı,

N_h : Bir dağıtım faktörünün (bir ülkenin) tabakadaki (o ulaşım aracıyla seyahat eden) toplam ziyaretçi sayısı,

N : Tabakadaki (o ulaşım aracıyla seyahat eden) toplam ziyaretçi sayısı,

H : Tabaka sayısı (O ulaşım aracıyla seyahat eden toplam milliyet ve ulaşım aracı türü sayısı),

K^2 : Küçük örnek hacminin toplam örnek hacmini etkilememesi için kullanılan göreceli önem sabit katsayısı.

Uzlaşık dağıtım modeli formülünün işleyişi, burada ayrıntılı olarak açıklanmayacaktır*. Ancak, varsayım dayalı veriler formülde yerine konarak bir dönem için ulaşım türü ve milliyetlere göre anket uygulanması gereken, yerleşik olmayan ziyaretçi sayıları Tablo 3 ve Tablo 4'de verilmiştir.

Tablo 4 her ne kadar tüm milliyetler için alınması gereken örneklem sayıları (kotaları) ayrı ayrı hesaplanmışsa da DİE Japonya ve altında yer alan ülkeler için tek bir örneklem kotası oluşturmaktadır. Çünkü, söz konusu ülkelere gelen ziyaretçilerden Tablo 4'de verilmiş olan örneklem kotalarını doldurmak olanaklı gözükmemektedir. Örneğin, İsviçre'den gelen 303 ziyaretçinin hepsiyle anket yapmak gerekmektedir. Ancak, 3 aylık bir dönemde yalnızca 15 gün boyunca anket yapılacağından, söz konusu 303 ziyaretçinin hepsiyle anket yapılması olanaksızdır. Hem bu olanaksızlık nedeniyle hem de az sayıda ziyaretçi gönderen ülkelerin toplamı ülkeye gelen toplam ziyaretçi sayısı içinde önemli bir orana ulaşmadığı için söz konusu ülkelere gelen her ziyaretçiyle anket yapmak anlamlı değildir. Bu ziyaretçilerle anket yapmak için harcanacak çabanın % 90'lık dilimi oluşturan milliyetlere ayrılması daha sağlıklı sonuçların elde edilmesine yardımcı olabilecektir. Bu nedenle DİE % 10'luk dilime giren milliyetlerden tek bir örneklem kotası oluşturmaktadır.

"Uzlaşık dağıtım" örneklem yönteminde bir yanlışlık göze çarpmamaktadır. Ancak, bu yöntemde bir eksiklik olduğu ileri sürülebilir Çünkü, tablo 4'de de görüldüğü gibi işlemler dönemler itibariyle milliyetler bazında günübirlikçi ve turist ayrımı yapılmadan

Tablo 3. Ulaşım türüne göre ziyaretçi sayıları

1. Dönem	N çıkış	W_h	M_h	$M_h * M_h$	n çıkış
Hava	2.500.000	0,56	2,22	4,94	9.282
Kara	500.000	0,11	0,44	0,20	4.531
Demir	750.000	0,17	0,67	0,44	4.894
Deniz	750.000	0,17	0,67	0,44	4.894
Toplam	4.500.000	1.00	4.00		23.601

Tablo 4. Ziyaretçilerin milliyetlere göre dağılımı

Milliyet	N hava	W_h	M_h	$M_h * M_h$	N_h
1 Rusya Fed.	555.590	0,22	5,11	26,13	1.399
2 K.K.T.C.	553.987	0,22	5,10	25,98	1.395
3 Kore	432.072	0,17	3,98	15,80	1.105
4 Danimarka	332.380	0,13	3,06	9,35	872
5 Hollanda	222.629	0,09	2,05	4,20	626
6 Almanya	189.270	0,08	1,74	3,03	555
7 A.B.D.	111.965	0,04	1,03	1,06	409
8 İran	91.818	0,04	0,84	0,71	378
9 Japonya	2.126	0,00	0,02	0,00	303
10 İngiltere	1.435	0,00	0,01	0,00	303
11 Avusturya	1.287	0,00	0,01	0,00	303
12 Fransa	1.197	0,00	0,01	0,00	303
13 İtalya	1.013	0,00	0,01	0,00	303
14 Diğer Avrupa Ü.	706	0,00	0,01	0,00	303
15 İsrail	605	0,00	0,01	0,00	303
16 Belçika	435	0,00	0,00	0,00	303
17 İsviçre	303	0,00	0,00	0,00	303
18 İspanya	302	0,00	0,00	0,00	302
19 Bağımsız D.	242	0,00	0,00	0,00	242
20 Ukrayna	201	0,00	0,00	0,00	201
21 Diğer Afrika Ü.	180	0,00	0,00	0,00	180
22 Tunus	131	0,00	0,00	0,00	131
23 Diğer Doğu Ü.	126	0,00	0,00	0,00	126
TOPLAM	2.500.000	1.00	23.00		10.648

her milliyet için ayrı ayrı yapıldığında, bir dönemde bir ulaşım türüyle ülkeye gelen bir milliyete ait ziyaretçilerden alınması gereken örneklem sayısı elde edilmektedir. Oysa, örneklem kotaları oluşturulurken her bir ulaşım aracıyla bir dönemde seyahat eden ve toplam yerleşik olmayan ziyaretçilerin %90'lık dilimini oluşturan her milliyete ve %10'luk dilimi oluşturan tüm milliyetlere ait ziyaretçiler günübirlikçi ve turist olarak ayrılmalıdır. Yani, günübirlikçilerin ve turistlerin harcama alışkanlıkları ve kapasitelerinin farklı olacağı gerçeğinden hareketle, örnekleme temel oluşturacak ana kitle sayıları belirlenirken yöntemine bir 4. aşama eklemek gerekmektedir.

DİE Örneklem, Turizm ve Uydu Hesapları şubelelerinden uzmanlarla yapılan görüşmelerde uzmanlar, Emniyet Genel Müdürlüğü'nden günübirlikçi sayılarını alamadıklarından, yani EGM'nün günübirlikçi sayılarını bildirmediğinden yakınmışlardır. Günübirlikçi sayılarının bilinmemesi nedeniyle, DİE tarafından tüm kara, deniz ve demiryolu sınır kapılarında günübirlikçilerle anket yapılmamaktadır. Bunun yerine yalnızca Aydın-Kuşadası, İstanbul-Galata, Muğla-Bodrum ve Muğla-Marmaris deniz sınır kapılarında anket yapılmaktadır. Özellikle Edirne-Kapıkule, Edirne-İpsala, Kırklareli-Dereköy, Kilis-ön-

cüpnar, Artvin-Sarp, Iğdır-Dilucu, Ağrı-Gürbulak, Hatay-Cilvegüzü kara sınır kapıları ile Edirne-Kapıkule ve Edirne-Uzunköprü demiryolu sınır kapılarında günübirlikçilerle anket yapılmaması, yerleşik olmayan ziyaretçilerin Türkiye’de yaptıkları birincil harcamaların doğruya yakın olarak ölçülmesi açısından önemli bir eksiklik olarak gözükmemektedir. DİE’de anketörlerle yapılan görüşmede anketörler zaman zaman günübirlikçi otobüsleriyle de anket yaptıklarını belirtmişlerdir. Ancak, bu işlemin belirli bir sistem dahilinde yapılmadığı tespit edilmiştir.

Ankette yer alan konaklama ile ilgili sorulardan ve zaman zaman günübirlikçilerle yapılan anketlerden günübirlikçi ve turistlerin sayıları hakkında kimi ipuçları elde edilebilir. Bu ipuçlarından yola çıkarak genelleme yapılabilme olasılığı vardır. Nitekim DİE (2002) "ilgilenen yıla ait milliyetler bazında toplam çıkış yapan yabancı ziyaretçi sayıları, alandan gelen cevaplama sayısına oranlanarak "milliyet-geceleme yapan" ve "milliyet-günübirlikçi" ayrımında genişletme katsayıları hesaplanmıştır." demektedir. Ancak, günübirlikçilerin sayısının bilinmemesi ve belirli bir kotasının olmaması nedeniyle günübirlikçilerle yapılan anket sayısı yetersiz kalmaktadır. Doğal olarak yetersiz olan sayıdan elde edilen genişletme katsayısı da gerçeği yansıtmamaktadır.

Turistler için ise günübirlikçilerin durumunun tam tersi geçerlidir. Aşağıda verilen 2001 yılı günübirlikçi sayıları, DİE tarafından elde edilen genişletme katsayısı sonucu ortaya çıkan günübirlikçi rakamları bu savı destekler niteliktedir. Kaldı ki, anket yapılan az sayıdaki günübirlikçilerden yola çıkarak genelleme yapılsa dahi elde edilecek rakamların hata oranının oldukça yüksek olması olasıdır. Dolayısıyla, DİE’nin ziyaretçileri günübirlikçi ve turist olarak ayırmaması ve dört deniz kapısı hariç her sınır kapısından çıkanları turist olarak kabul etmesi, Türkiye’nin aktif dış turizm gelirlerinin abartılı çıkmasına neden olduğu söylenebilir.

Her ne kadar DİE’de anketörlerle yapılan görüşmede, anketörler zaman zaman günübirlikçi otobüslerinde bulunan ziyaretçilerle anket yaptıklarını ileri sürmüşler ise de, bu iddia gerçeği gözükmemektedir.

Tablo 5’de de görüldüğü gibi, 2001 yılına ait turizm istatistikleri tarandığında söz konusu anketlerin genelleştirilmediği sonucuna varmak olasıdır. Bu rakamlar da yer alan günübirlikçi sayıları komşularımız açısından pek anlamlı gözükmemektedir. Diğer bir deyişle, komşularımızdan gelen günübirlikçi rakamları söz konusu komşularımızla olan kara ve demiryolu kapılarında günübirlikçilere yönelik anket yapılmaması nedeniyle oldukça düşük çıkmaktadır. Yukarıdaki günübirlikçi sayılarının yalnızca deniz yoluyla Türkiye’ye günübirlik gelen ziyaretçileri kapsadığını söylemek daha gerçekçi bir yaklaşım olarak gözükmemektedir. Bu nedenle, günübirlikçi rakamlarının gerçekçi olmadığı rahatlıkla söylenebilir.

Günübirlikçi sayılarının gerçekçi olmaması, diğer bir deyişle olduğundan daha düşük olması turist sayılarının da gerçekçi olmamasına, yani olduğundan fazla çıkmasına neden olmaktadır denebilir. Bu fazlalık, kendisini öncelikle yabancı ziyaretçilerin yapmış oldukları toplam turizm harcamasında göstermektedir. Çünkü, turistlerle yapılan anketlerden elde edilen ve turistlerin yapmış oldukları kişi başı ortalama turizm harcaması olan miktar genelleştirilirken, anket yapılmayan ya da gerçekte günübirlikçi olup da, sayılarda turist olarak görülen günübirlikçiler de genelleştirmede kullanılan toplam turist sayısı içinde yer almaktadır. Bu nedenle de, yerleşik olmaya ziyaretçilerin yapmış oldukları toplam turizm harcaması, olması gereken rakamın üzerinde çıkmaktadır.

Her ne kadar günübirlikçilerin turist olarak kabul edilmesi nedeniyle, toplam turizm harcamalarında ortaya çıkan fazlalık ilk bakışta, kişi başı ortalama turizm harcamalarını etkilemez gibi görünse de, bu yöntem gerçekte ortalamının da fazla hesaplanmasına neden olmaktadır. Çünkü, her şeyden önce genel olarak günübirlikçilerin ortalama kişi başı turizm harcamaları, turistlerin ortalama kişi başı harcamalarından daha düşük olarak kabul edilebilir. Ancak, kişi başı ortalama turizm harcamaları düşük olan günübirlikçilerle anket yapılmamakta, yani günübirlikçiler hesaplama dışı bırakılmaktadır. Bunun yerine yalnızca turistlerle anket yapılarak ortalama kişi başı turizm harcaması hesaplanmaktadır. Elde edilen kişi başı ortalama turizm harcaması anket yapılmayan

Tablo 5. 2001 yılında Türkiye’ye gelen günübirlikçi ve turist sayıları

	Alman	Azeri	İtalyan	Bulgar	İngiliz	İranlı	Amerikan	Suriyeli
Günübirlikçi	65.163	354	99.641	1.027	161.434	215	174.158	884
Turist	2.818.888	177.258	215.645	539.425	684.102	326.931	255.405	108.813
Ziyaretçi	2.884.051	177.612	315.286	540.452	845.536	327.146	429.563	109.697

Kaynak: <http://www.turizm.gov.tr>

günübirlikçilerin de dahil olduğu tüm ziyaretçilerin ortalama kişi başı turizm harcaması olarak kabul edilmektedir. Bu durum, söz konusu ortalamanın olması gerekenden fazla çıkmasına neden olmaktadır. Tüm ziyaretçiler için tek bir kişi başı ortalama turizm harcaması belirlendiğinden günübirlikçilerin ve turistlerin ortalama turizm harcamaları her iki grubun sayıları da dikkate alınarak yani, ağırlıklandırılarak elde edilecektir. Bir diğer anlatımla, DİE'nin vermiş olduğu Türkiye'ye gelen yabancı ziyaretçilerin kişi başı ortalama harcama miktarı hem günübirlikçilerin hem de turistlerin harcama miktarlarından yola çıkarak elde edilmiş olan ağırlıklı kişi başı harcama miktarıdır. Ancak, DİE günübirlikçilerin önemli bir kısmını günübirlikçi yerine turist olarak kabul ettiğinden, elde edilen ortalama kişi başı turizm harcaması olduğundan fazla çıkmaktadır.

DİE'nin deniz kapıları dışında diğer çıkış kapılarında günübirlikçilerle anket yapmayarak onları turist olarak değerlendirmesi Türkiye'nin aktif dış turizm gelirlerinin hem ziyaretçi ortalama kişi başı turizm harcaması temelinde, hem de Türkiye'ye gelen yerleşik olmayan ziyaretçilerin yapmış oldukları toplam turizm harcaması temelinde olduğunda çok daha fazla çıkmasına neden olmaktadır. Ayrıca, bu fazlalık abartılı olarak elde edilmiş kişi başı ortalama turizm harcamasının abartılı olarak elde edilen toplam turist sayısı ile çarpılması sonucu ikiye katlanmakta ve Türkiye'nin toplam aktif turizm gelirleri inandırıcılığını yitirmektedir.

Aşağıdaki basit ve karşılaştırmalı sayısal örnek yukarıdaki savın daha net olarak anlaşılmasına yardımcı olacaktır.

Örnek:

Varsayımsal veriler: 1. dönemde havayolu ile gelen Azeri ziyaretçi sayısı: 100 000 Azeri ziyaretçi sayısı x örneklem Oranı = Anket yapılacak Azeri ziyaretçi sayısı = 100 000 x 0.005 = 500

DİE 500 kişiyle yaptığı anket sonucunda her Azeri ziyaretçinin kişi başı ortalama turizm harcamasını \$ 500 olarak belirlemiş olsun. Bu durumda Azeri Ziyaretçilerin Türkiye'de yapmış oldukları toplam turizm harcaması; 500 x 100 000 = \$ 50 000 olacaktır.

Eğer DİE anket yapılan tüm çıkış kapılarında özellikle kara ve demiryolu olan sınır kapılarında günübirlikçilerle ve turistlerle ayrı ayrı anket yapmış olsaydı, yukarıdaki kişi başı ortalama turizm harcaması ve toplam turizm harcaması rakamları daha farklı çıkabilecektir. Örneğin, Türkiye'ye gelen 100 000 Azeri ziyaretçinin 30 000 günübirlikçi ve 70 000 turistten oluştuğu varsayalım. Yapılan anket so-

nucunda da günübirlikçilerin kişi başı ortalama turizm harcaması (GBKBOH) \$150 ve turistlerin kişi başı ortalama turizm harcaması (TKBOH) \$500 olarak tespit edilsin.

Bu durumda Türkiye'ye gelen Azeri Ziyaretçilerin kişi başı ortalama ve toplam turizm harcaması aşağıdaki gibi olacaktır.

$$TKBOH = 500 \$ \quad GBKBOH = 150 \$$$

$$\text{Kişi Başlı Turizm Harcaması} = (70\,000 \times 500 + 30\,000 \times 150) / 100\,000 = \$ 395$$

$$\text{Toplam turizm harcaması} = 395 \times 100\,000 = \$ 39\,500$$

Yukarıda ki örnekte de görüldüğü gibi DİE'nin yalnızca turistlerle anket yapması ve kara ve demir kapılarından giren günübirlikçileri turist olarak kabul etmesi sonucu hem kişi başı, hem de toplam turizm harcaması (Türkiye açısından kişi başı ve toplam turizm geliri) olduğundan daha fazla çıkmaktadır. Bu fazlalığın giderilebilmesi ve Türkiye'nin aktif dış turizm gelirlerinin daha doğru ölçülebilmesi için örneklem yöntemine bir 4. aşama eklemesi gerekmektedir. Bu aşama da bir dönemde bir ulaşım aracıyla bir milliyete ait Türkiye'ye gelen yerleşik olmayan ziyaretçileri günübirlikçi ve turist olarak yeniden bir ayrıma tabi tutulmalıdır. Böylelikle örnekleme temel oluşturacak yeni ana kitle sayıları elde edilmeli ve bu sayılar %05 ile çarpılarak yeni örneklem sayıları elde edilmelidir.

Bunun yapılabilmesi her şeyden önce turistlerin ve günübirlikçilerin sayılarının tam olarak belirlenebilmesine bağlıdır. Bu nedenle, Emniyet Genel Müdürlüğü'nün Gümrük kapılarında tuttuğu kayıtların mutlaka günübirlikçi ve turist olarak ayrıştırılması gerekmektedir. Ancak bu yapılamıyorsa, ziyaretçilerin günübirlikçi ve turist olarak ayrı ayrı sayılarının belirlenmesi için anket yaparken ziyaretçilerin turist ve günübirlikçi ayrımı yapılmadan örneklem kotası dolduruluncaya kadar her tür ziyaretçiyle anket yapılmalıdır. Yapılan anketlerden elde edilen veriler doğrultusunda tahmini turist ve günübirlikçi sayıları elde edilebilir. Dolayısıyla, Emniyet Genel Müdürlüğü tarafından yerleşik olmayan ziyaretçiler günübirlikçi ve turist olarak ayrıştırıluncaya kadar bu ayrıştırmanın anket verilerinden yararlanılarak yapılması gerekmektedir.

DİE örneklemin 4. aşamasını aşağıdaki şekilde yapabilir; Örneğin, yıl içerisinde Rus ziyaretçiler tarafından doldurulan anketlerden yola çıkarak 555.590 Rus ziyaretçinin 400.000 turist, 155.590 günübirlikçiden oluştuğu hesaplanmış olsun. Bu durumda bir sonraki yıl için Rus günübirlikçiler ve turistler için örneklem kotaları Tablo 6'deki gibi olacaktır.

Tablo 6. Günübürlükçi ve turist örneklem sayıları

	Rusya Fed.	W_h	M_h	$M_h * M_h$	N_h
Turist	400,000	0,72	1,439	2,07	848,5
GB	155,590	0,28	0,560	0,31	585,5
Toplam	555,590	1,00	2,00		1434

$$N_{itda} = 1399/2 = 700$$

Tablo 6'da verildiği gibi her milliyet için yaklaşık sayılardan yola çıkarak oluşturulacak günübürlükçi ve turist örneklem kotaları ve bu kotalarla yapılacak anketlerden hesaplanacak turizm gelirleri hiç ayırım yapılmadan elde edilecek turizm gelirlerinden daha gerçekçi sonuçlar verebilir. Bu nedenle DİE'nin örneklem yöntemine 4.bir aşama eklemesi gerekmektedir.

Eğer DİE Türkiye'nin aktif dış turizm gelirlerini olabildiğince doğru olarak hesaplamak isterse 4. aşamaya bir 5. aşama da ekleyebilir. Örneğin bu aşama gerek günübürlükçileri gerekse turistleri aile ve birey temelinde yeniden bir ayırma tabi tutmak şeklinde olabilir. Bu ayırımın yapılabilmesi için öncelikle, birinci yılın sonunda anketlerden elde edilen verilerden yola çıkarak yıl içerisinde ülkeye gelen yerleşik olmayan ziyaretçilerin günübürlükçi ve turist temelinde, ne kadarının aile ya da tek bir tatil bütçesine sahip ortak harcama yapan gruplardan; ne kadarının ise bireysel tatil bütçesine sahip bireylerden oluştuğu belirlenebilir. Bu belirleme işleminde anketlerden elde edilen verilerdeki oranlar kullanılabilir. Böylelikle o yıl turist ve günübürlükçi bazında alınması gereken aile ve birey örneklem sayısı hesaplanabilir. Örneğin, 400.000 Rus turistin 150.000 aile ve ortak harcama yapan gruplardan, 250.000 ise bireylerden oluştuğu anket verilerinden yola çıkarak hesaplanmış olsun. Bu durumda turist aile ve birey örneklem kotaları Tablo 4'deki gibi olacaktır.

DİE'ye böyle bir ayırımın önerilmesinin nedeni; ailelerin ve bireylerin harcama kapasite ve alışkanlıklarının farklı olabileceği varsayımdır. Bu farklılık, özellikle çocuklu aileler ile bireysel seyahat eden kişiler arasında daha belirgin olarak ortaya çıkabilir. Çünkü, çocuklu ailelerde çocuklarla yetişkinlerin harcama kapasiteleri ve alışkanlıkları farklıdır. Bir diğer deyişle, çocuklar harcama açısından ailelerine bağımlıdırlar. Ayrıca, belirli yaşın altındaki çocuklar

konaklama işletmelerinde ücretsiz kalabilirken; belirli yaş üstü çocuklar ise indirimli olarak kalmaktadırlar. Ücretsiz ve indirimli kalan çocuklar gümrük kapılarında birey olarak sayıldığından, ülkeye gelen toplam ziyaretçi sayısına dahil edilirler. Bu durumda aile olarak seyahat eden gruplardan aile adına bir kişiyle anket yapılması ve bu kişinin anketteki harcamaya kalemlerini tüm ailenin yaptığı harcama miktarını göz önüne alarak doldurması, tüm ailenin yaptığı harcama miktarının tespit edilmesini sağlayabilir. Elde edilen rakamların ailede yer alan kişi sayısına bölünmesiyle de o aile için kişi başı harcama miktarı elde edilir. Ailelerin ve bireylerin gerek günübürlükçi gerekse turist temelinde kişi başı harcamalarının ayrı ayrı bulunarak ağırlıklı ortalamanın alınması, turizm gelirlerinin daha sağlıklı olarak belirlenmesini sağlayabilir.

DİE'nin Türkiye'nin aktif dış turizm gelirlerini ölçmek için kullandığı veri toplama yönteminde bir diğer sorun ise, yurt dışında ikamet eden Türk vatandaşlarının yaptığı harcamaları belirlemek için veri toplarken, örnekleme temel oluşturacak sayıların güncel olmamasıdır. DİE yurt dışında ikamet eden vatandaşlarla anket yapmaktadır. Ancak, örnekleme temel oluşturacak olan ana kitlenin sayısını tam olarak bilmemektedir. Halen kullanmakta olduğu sayı EGM tarafından 1994 yılında verilen ve yurt dışına çıkan vatandaşların ne kadarının yurt dışında ikamet ettiğini gösteren sayıdan elde ettiği oranla elde edilmektedir. Bir diğer deyişle 1994 yılında yurt dışına çıkan vatandaşlardan elde edilen yurt dışında ikamet etme oranlarının, bugün içinde geçerli olduğu kabul edilmektedir. Bu varsayım gerçekçi bir varsayım olarak gözükmemektedir. Nitekim yalnızca 1999 ve 2000 yıllarına ait yurt dışına çıkan (1999: 4.758.211; 2000: 5.284.336) ve yurt dışından dönen (1999: 4.651.697; 2000: 5.315.100) vatandaş sayılarına bakıldığında (Turizm Bakanlığı, 2002) bile rakamların çok değişken olduğu görülmektedir. Dolayısıyla, kullanılan oranların değişmiş olma olasılığı vardır. Bu nedenle, yurt dışına çıkan vatandaşların ne kadarının yurt dışında ikamet ettiği ile ilgili sayısal verilerin EGM tarafından bir yıl önceki çıkışlardan elde edilmesi gerekmektedir. Bu sayısal veriler de örneklem kotası için ana kitleyi oluşturmalıdır. Eğer EGM tarafından bu sayılar verilmez ise yine günübürlükçilerin ve turistlerin sayılarının belirlenmesinde kullanılması öngörülen yöntem kullanılmalıdır. Yani, ilk yıl yurt dışına çıkan vatandaşların % 0,5 ile çıkışların %85'ini oluşturan tüm çıkış kapılarında anket yapılmalı ve bu anketlerden yurt dışına çıkan Türk Vatandaşlarının ne kadarının yurt dışında ikamet ettiği belirlenmelidir.

Tablo 7. Turist aile ve birey örneklem sayıları

	Rus Turist	W_h	M_h	$M_h * M_h$	N_h
Birey	250.000	0,63	1,25	1,56	473
Aile	150.000	0,38	0,75	0,56	381
Toplam	400.000	1,00	2,00		855

$$n_{itda} = 848/2 = 424$$

Bu sayılar ikinci yıl için örnekleme temel oluşturmalıdır. Bu yöntem EGM tarafından kesin sayılar verilinceye kadar belirli aralıklarla tekrarlanmalıdır.

SONUÇ VE ÖNERİLER

Devletlerin doğru bir ekonomi politikası ve bu politika içerisinde de doğru bir turizm politikası oluşturabilmesi için turizm dahil ekonomideki tüm makro büyüklüklerin geçmişteki ve bugünkü durumunun belirlenmesi ve gelecekte alacağı durumun tahminlenmesi gerekmektedir. Söz konusu büyüklükler belirlenmeden doğru bir ekonomi politikası oluşturulması mümkün görünmemektedir. Makro büyüklüklerden biri olan turizm sektörünün genelde ulusal ekonomiler ve uluslararası ekonomik ilişkilerde ne kadar önemli olduğunun belirlenmesi gereği, turizmin yarattığı ekonomik etkilerin araştırılmasına neden olmaktadır. Bu araştırmalar, özellikle turizmin yarattığı ekonomik etkilerin ölçümü üzerinde yoğunlaşmaktadır.

Turizm sektörü Türkiye’de ekonominin lokomotif sektörlerinden birisi olarak kabul ve teşvik edilmektedir. Türkiye’de turizm deyince, genelde uluslararası turizm, özelde Türkiye’ye gelir getirici unsur olarak "aktif dış turizm" akla gelmektedir. Çalışmada Türkiye’nin aktif dış turizm gelirlerinin DİE tarafından nasıl ölçüldüğü yalnızca verilerin elde edilmesi (anket uygulanması) boyutuyla incelenmiştir.

DİE’nin Türkiye’nin aktif dış turizm gelirlerini ölçmek için kullandığı veri toplama yönteminde en önemli eksiklik, örnekleme seçimi olarak belirlenmiştir. Bu eksiklik kısaca şu şekilde özetlenebilir; DİE Türkiye’nin aktif dış turizm gelirlerini ölçmek amacıyla anket yapacağı yerleşik olmayan ziyaretçileri belirlemek için bir yıl önce Türkiye’den çıkış yapan yerleşik olmayan ziyaretçilerin toplamını ana kitle olarak kabul etmektedir. Ana kitle rakamları Emniyet Genel Müdürlüğü tarafından çıkış kapılarında tutulan kayıtlardan elde edilmektedir. Ancak, DİE "Emniyet Genel Müdürlüğü’nün günübirlikçi sayılarını bildirmemesi nedeniyle" belirli sınır kapılarında yalnızca turistlerle ve belirli sınır kapılarında ise, yalnızca günübirlikçilerle anket yapmaktadır. Dolayısıyla belirli kapılardan çıkış yapan tüm ziyaretçileri turist, belirli kapılardan çıkış yapan tüm ziyaretçileri de günübirlikçi olarak kabul etmekte ve örnekleme o doğrultuda oluşturmaktadır.

Örneklemin DİE tarafından yukarıda özetlenen şekilde alınması ve anket uygulaması, bir taraftan Türkiye’ye gelen yerleşik olmayan günübirlikçi sayılarının olduğundan daha az, turist sayılarının ise olduğundan daha fazla çıkmasına neden olurken; diğer

tarafından ise, Türkiye açısından gerek kişi başı gerekse toplam turizm gelirlerinin olduğundan fazla çıkmasına neden olmaktadır.

Tespit edilen hataların düzeltilmesi için, DİE uygulamakta olduğu anket için öncelikle turist ve günübirlikçilerin sayılarını bir önceki yılın çıkış sayılarına göre net olarak belirlemelidir. Bu sayıların net olarak belirlenmesi, örnekleminin doğru yapılmasını sağlayacaktır. Bu sayılar, net olarak belirlenemiyorsa, bir önceki yılın ulaşım aracı ve milliyet temelinde elde edilen örnekleme kotası ziyaretçileri günübirlikçi ve turist olarak ayırmadan tüm ziyaretçilere uygulanmalıdır. Bu yolla bir sonraki yıl için günübirlikçi ve ziyaretçi sayıları tahmini olarak hesaplanabilir. Elde edilen bu sayılar üzerinden, hem günübirlikçi hem de turistler için ayrı örnekleme kotaları oluşturulur. Günübirlikçi ve turist bazında örnekleme doğru olarak alındığında, kişi başı ortalama turist ve günübirlikçi harcaması doğru olarak elde edilir. Doğru turist ve günübirlikçi sayıları ile ortalama harcamaları çarpıldığında, toplam turizm harcaması, yani toplam turizm geliri doğru olarak elde edilir. Ayrıca, turizm gelirlerinin daha net olarak ölçümü için DİE kullanmakta olduğu örnekleme yöntemine yerleşik olmayan ziyaretçileri günübirlikçi ve turist temelinde aile ya da tek bir harcama bütçesine sahip grup ve birey şeklinde bir 5. aşamayı da ekleyebilir.

DİE’nin örnekleme seçimini önerilen şekliyle yapması, bir taraftan Türkiye’nin turizm gelirlerinin daha doğru ölçümünü sağlarken; diğer taraftan, Türkiye’ye gelen yerleşik olmayan ziyaretçilerle ilgili daha ayrıntılı ekonomik veriler elde etmesini sağlayacaktır. Elde edilen ayrıntılı verilerden yola çıkarak DİE’nin oluşturduğu ve Turizm Uydu Hesapları adlı çalışmada yayınladığı Tablodan daha ayrıntılı tablo ve tablolar oluşturulabilir. Örneğin, her milliyet için düzenlenecek turizm harcamaları tablolarından her milliyete ait günübirlikçi ve turistlerin gerek birey gerekse aile olarak her harcama kalemi için kişi başı ortalama harcama miktarını görmek olanağı doğacaktır. Ayrıca, tablodan her harcama kalemi için gerek günübirlikçilerin gerekse turistlerin yapmış oldukları toplam harcama miktarı da görülebilmektedir. Bu tablolardan yola çıkarak ülkeye gelen yerleşik olmayan ziyaretçilerin harcama kapasiteleri ve alışkanlıkları açısından profilleri belirlenecektir. Bir diğer deyişle, milliyetler bazında hangi milliyetin hangi ziyaretçi grubunun daha fazla turizm harcaması yaptığı belirlenebilecektir. Bu bilgi ülkenin turizm politikalarına yön verenler açısından oldukça önemli bir bilgi olacaktır. Çünkü, bu bilgiden yola çıkarak (var olan diğer bilgilerle birlikte) pazarlama

faaliyetlerinin hangi ülkelerde hangi gruplar üzerinde yoğunlaştırılacağı kararlaştırılabileceği gibi, ülkedeki arz verilerinin hangi ziyaretçi grubuna göre şekillendirileceği de belirlenebilir.

DİE'nin Türkiye'nin aktif dış turizm gelirlerini ölçmede kullandığı veri toplama yönteminde çözülemeyen ya da kontrol edilemeyen iki sorun daha vardır. Bunlar, (1) Ziyaretçilerin anket doldurmaya gönüllü olmamalarından kaynaklanan (isteksizlik, hatırlayamama ve yanlış bilgi verme gibi) sorunlar ve (2) anketörlerden kaynaklanan (hayali doldurma vb. gibi) sorunlardır. Ziyaretçilerden kaynaklanan sorunları tam olarak çözmek olanaklı görünmemektedir. Ancak, anketörlerden kaynaklanan sorunlar, anketörlüğün cazibesi artırılarak, denetleme yapılarak ya da üniversitelerden yararlanılarak azaltılabilir.

Doğru şekilde hesaplanan aktif dış turizm gelirleri dış turizmin ekonomiye gelir, istihdam vb. açısından ne kadar doğrudan katkısının olduğunun tam olarak belirlenmesini ve dolaylı katkılarının da gerçeğe en yakın bir şekilde tahmin edilmesini sağlayacaktır. Ortaya konan bu veriler doğrultusunda ekonomiye yön veren planlamacılar ve siyasetçiler, ekonominin geleceği konusunda daha doğru kararlar verebilirler. Böylelikle, ülkenin kaynakları ülke çıkarları ve öncelikleri doğrultusunda, daha verimli ve etkin olarak kullanılabilir ve ülkenin daha hızlı kalkınması sağlanabilir.

NOT: Bu makalenin hazırlanmasından sonra anket yapılan sınırları 20'den 23'e; bu kapıların çıkış yapan ziyaretçileri temsil etme oranı ise, % 85'ten % 95'e yükselmiştir. Ayrıca, anket yapılan dillere makalede de önerildiği gibi İtalyanca, Japonca ve Yunanca da eklenmiştir. İbranice ise anket yapılan dillerden çıkarılmıştır.

KAYNAKÇA

İçöz, O. ve Kozak, M. (1998). *Turizm Ekonomisi*. Ankara: Turhan Kitabevi.

- T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı (Tarihsiz) *Turizm Teşvik Kanunu Turizm Yatırım ve İşletmeleri Nitelikleri Yönetmeliği*. Ankara: Döner Sermaye İşletmeleri Merkez Müdürlüğü.
- T.C. Başbakanlık Devlet İstatistik Enstitüsü, (1999). *1998 Yılı Yabancı Ziyaretçiler Anketi Sonuçları, Haber Bülteni*. Ankara: DİE Matbaası.
- T.C. Başbakanlık Devlet İstatistik Enstitüsü (2002). *Uydu Hesapları Turizm: 1996-1998*. Ankara: DİE Matbaası.
- T.C. Başbakanlık Devlet İstatistik Enstitüsü (1998). *1997 Yılı yabancı Ziyaretçiler Anketi Sonuçları, Haber Bülteni*. Ankara: DİE Matbaası.
- OECD (1998). *Tourism Policy and International Tourism in OECD Member Countries, OECD, Paris, 1997; 1994; 1992; 1986; 1981; 1976; Tourism Market Trends: Europe 1988-1997*. Madrid: World Tourism Organization, op cit, Ref 3.
- Tosun, C. (1999). An Analysis of the Economic Contribution of Inbound International Tourism in Turkey, *Tourism Economics*, 5 (3): 217-250.
- Turizm Bakanlığı (1993). *Paket Turlar ve Paket Tur fiyatlarının Dağılımı Araştırması 1993*. Ankara: Turizm Bakanlığı Yatırımlar Genel Müdürlüğü Araştırma ve Değerlendirme Dairesi Başkanlığı..

İNTERNET KAYNAKÇASI

- TURSAB, (25-03-2002). <http://www.tursab.org.tr> adresinden alınmıştır.
- TURSAB, (19-2-2001). <http://www.tursab.org.tr/12.htm> adresinden alınmıştır.
- TUYED Bilgi Merkezi, 04-10-2002, <http://www.tuted.org.tr/pak-kul.htm> adresinden alınmıştır.
- Turizm Bakanlığı, 03-10-2002, <http://www.turizm.gov.tr> adresinden alınmıştır.

Gönderilme tarihi : Ekim 2003
Birinci düzeltme : Mart 2004
İkinci düzeltme : Haziran 2004
Üçüncü düzeltme : Temmuz 2004
Kabul : Mayıs 2004

Yrd. Doç. Dr. Kamil Unur, Mersin Üniversitesi Turizm İşletmeciliği ve Otelcilik Yüksekokulu, Tece Kampusu, Mersin
E-posta: kunur@yahoo.com
Arş. Gör. Sabri Erdem, Dokuz Eylül Üniversitesi İşletme Fakültesi, Kaynaklar Kampusu, Tece, İzmir
E-posta: sabri.erdem@deu.edu.tr